

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL

VOLUME 1, ISSUE 2, 2021

ISSN 2181-1490

Doi Journal 10.26739/2181-1490

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Tadjqiqot.uz

TOSHKENT-2021

**ALISHER NAVOIYNING 580 YILLIK
YUBILEYIGA BAG'ISHLANADI****ПОСВЯЩАЕТСЯ 580 ЛЕТНОМУ
ЮБИЛЕЮ АЛИШЕРА НАВОИ****DEDICATED TO THE 580th ANNIVERSARY
OF THE BIRTH OF ALISHER NAVOI**

Buyuk shoir va mutafakkir, atoqli davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiy merosi nafaqat xalqimiz, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o'rin tutadi. Ulug' shoir o'zining she'riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g'oyalarni, ona tilimizning beqiyos so'z boyligi va cheksiz ifoda imkoniyatlarini butun jozibasi va latofati bilan namoyon etib, yer yuzidagi millionlab kitobxonlar qalbidan munosib va mustahkam o'rin egalladi.

***O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

Бесценное творческое и научное наследие великого поэта и мыслителя, известного государственного и общественного деятеля Алишера Навои играет важную роль в истории не только отечественной, но и мировой литературы, развитии национальной культуры и литературно-эстетического мышления. В своих лирических и прозаических произведениях великий поэт, воспевая высокие общечеловеческие идеи, демонстрировал богатый лексический запас и выразительные средства родного языка, благодаря чему занял достойное место в сердцах миллионов читателей по всему миру.

***Президент Республики Узбекистан
Шавкат Миромонович Мирзиёев***

The invaluable creative and scientific heritage of the great poet and thinker, famous statesman and public figure Alisher Navoi has a special place not only in the history of our people, but also in the history of world literature, the development of our national culture and literary and aesthetic thinking. The great poet, in his poetic and prose works, with his whole charm and grace, has taken a worthy place in the hearts of millions of readers around the world, expressing the high universal ideas, the incomparable richness of words and the infinite possibilities of expression of our native language.

***President of the Republic of Uzbekistan
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

Bosh muharrir:

Mirzayev Ibodulla*f.f.d., professor
(O'zbekiston)*

Bosh muharrir o'rinbosari:

Jabborov Nurboy*f.f.d., professor
(O'zbekiston)*ALISHER NAVOIY
XALQARO JURNALI HAY'AT A'ZOLARI:**Muhiddinov Muslihiddin***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Sirojiddinov Shuhrat***f.f.d., professor (O'zbekiston)***O'nal Kaya***f.f.d., professor (Turkiya)***Haqqulov Ibrohim***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dilorom Salohiy***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Sodiqov Qosimjon***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Mark Tutan***f.f.d., professor (Fransiya)***Binnatova Almaz Ulvi***f.f.d., professor (Ozarbayjon)***To'xliyev Boqijon***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Shodmonov Nafas***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Ramiz Asker***f.f.d., professor (Ozarbayjon)***Yo'ldoshev Qozoqboy***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Jo'raqulov Uzoq***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Vohid Turk***f.f.d., professor (Turkiya)***Nabiulina Guzal***f.f.d., professor (Tatariston)***Ibrohim Xudoyor***f.f.d., (Eron)***Yusupova Dilnavoz***f.f.d., dotsent (O'zbekiston)***Rahim Ibrohim***f.f.d., professor (Afg'oniston)***Ruzmanova Roxila***dots., mas'ul kotib (O'zbekiston)***Qo'shmonova Yulduz***kotib, o'qituvchi (O'zbekiston)*ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI ILMIY
MASLAHAT KENGASHI A'ZOLARI:**Toshqulov Abduqodir***i.f.d., (O'zbekiston)***Xalmuradov Rustam***t.f.d., professor (O'zbekiston)***Sirojiddin Sayyid***O'zbekiston xalq shoiri (O'zbekiston)***To'xtasinov Ilhom***p.f.d. (O'zbekiston)***Rixsiyeva Gulchehra***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Benedek Peri***f.f.d., professor (Vengriya)***Jurayev Mamatqul***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Olimov Karomatillo***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dadaboyev Hamidulla***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Aitpayeva Gulnora***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Grigoryev Mixail***f.f.d., professor (Rossiya)***Shomusarov Shorustam***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dyu Rye Andre***f.f.d., professor (Fransiya)***Pervin Chapan***f.f.d., professor (Turkiya)***Safarov Renat***f.f.d., professor (Tatariston)***Hamroyev Juma***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Ibrohimov Elchin***f.f.n., professor (Ozarbayjon)***Hasanov Shavkat***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Nurullo Oltoy***f.f.n., (Afg'oniston)***Xalliyeva Gulnoz***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Nodira Afoqova***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Aftondil Erkinov***f.f.d., professor (O'zbekiston)*

Главный редактор:

Мирзаев Ибадулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

Жабборов Нурбой
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

**ЧЛЕНЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
АЛИШЕРА НАВОИ:**

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Сирожиддинов Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Унал Кая
д.ф.н., профессор (Турция)
Хаккулов Иброхим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Содилов Косимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Марк Тутан
д.ф.н., профессор (Франция)
Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Рамиз Аскер
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Вохид Турк
д.ф.н., профессор (Турция)
Набиулина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татарстан)
Иброхим Худойр
д.ф.н., (Иран)
Юсупова Дилназов
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)
Рузманова Рохила
доц., отв. секретарь (Узбекистан)
Кушманова Юлдуз
секретарь, преподаватель (Узбекистан)

**ЧЛЕНЫ НАУЧНОГО КОНСУЛЬТАТИВНОГО
СОВЕТА МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
АЛИШЕРА НАВОИ:**

Тошкуллов Абдукодир
к.э.д., (Узбекистан)
Халмуродов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)
Сирожиддин Саййид
Народный поэт Узбекистана (Узбекистан)
Тухтасинов Илхам
д.п.н. (Узбекистан)
Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)
Джураев Маматкул
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Айтпаева Гулнора
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Григорьев Михаил
д.ф.н., профессор (Россия)
Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)
Первин Чапан
д.ф.н., профессор (Турция)
Сафаров Ренат
д.ф.н., профессор (Татарстан)
Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Иброхимов Элчин
к.ф.н., профессор (Азербайджан)
Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нурулло Олтой
к.ф.н., (Афганистан)
Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нодида Афокова
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Chief Editor:

Mirzaev Ibodulla*Doc. of philol. scien., professor (Uzbekistan)*

Deputy Chief Editor:

Jabborov Nurboy*Doc. of philol. scien., professor (Uzbekistan)*MEMBERS OF EDITORIAL BOARD OF
INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER
NAVOI:**Mukhiddinov Muslikhiddin***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Sirojiddinov Shukhrat***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Unay Kaya***Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Khakkulov Ibrokhim***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dilorom Salokhiy***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Sodikov Kosimjon***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Mark Tutan***Doc. of philol. scien., prof. (France)***Binnatova Almaz Ulvi***Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Tukhlied Bokijon***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Shodmonov Nafas***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Ramiz Asker***Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Yuldoshev Kozokboy***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Jurakulov Uzok***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Vokhid Turk***Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Nabiulina Guzal***Doc. of philol. scien., prtof. (Tatarstan)***Ibrokhim Khudoyor***Doc. of philol. scien., (Iran)***Yusupova Dilnavoz***Doc. of philol. scien., assoc. prof. (Uzbekistan)***Rakhim Ibrokhim***Doc. of philol. scien., prof. (Afghanistan)***Ruzmanova Rokhila***Assoc. prof., Exec. Sec. (Uzbekistan)***Khushmanova Yulduz***Secretary, teacher (Uzbekistan)*MEMBERS OF SCIENTIFIC ADVISORY BOARD
OF INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER
NAVOI:**Toshkulov Abdukodir***Doc. of econ. scien., (Uzbekistan)***Khalmuradov Rustam***Doc. of technic. scien., prof. (Uzbekistan)***Sirojiddin Sayyid***People's poet of Uzbekistan (Uzbekistan)***Tukhtasinov Ilkhom***Doc. of pedag. scien. (Uzbekistan)***Rikhsieva Gulchekhra***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Benedek Peri***Doc. of philol. scien., prof. (Hungary)***Juraev Mamatkul***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Olimov Karomatullo***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dadaboev Khamidulla***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Aitpaeva Gulnora***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Grigorev Mikhail***Doc. of philol. scien., prof. (Russia)***Shomusarov Shorustam***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dyu Rye Andre***Doc. of philol. scien., prof. (France)***Pervin Chapin***Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Safarov Renat***Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)***Khamroev Juma***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Ibrokhimov Elchin***Cand. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Khasanov Shavkat***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Nurullo Oltoy***Cand. of philol. scien., (Afghanistan)***Khallieva Gulnoz***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Nodira Afokova***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Aftondil Erkinov***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)*

Саҳифаловчи: Абдулазиз Муҳаммадиев

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улицы Амира Темура пр. 1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr. 1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

1.Xolmonova Zulxumor

ALISHER NAVOIYNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK TARAQQIYOTIDAGI O'RNI.....	9
---	---

NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI

2.Imomnazarov Muhammadjon

INSONIYAT MA'NAVIY TAKOMILIDA AMIR XUSRAV DEHLAVIY VA ALISHER NAVOIYNING O'RNI.....	19
--	----

3.Benedek Péri

HOW MĪR ʿALĪ-ŠĪR NAVĀYĪ'S PERSIAN POETRY INFLUENCED THE POET- WARRIOR OTTOMAN SULTAN SELIM I (1512–1520)	33
---	----

4.Islam Jemeney

ALISHER NAVOIYNING TURKIY XALQLAR MA'NAVIY YUKSALISHIDAGI O'RNI	40
--	----

5.Maqsudov Badriddin

TOJIKISTONDA NAVOIYSHUNOSLIK.....	47
-----------------------------------	----

HAQIQAT SARI SAFAR

6.Yo'ldoshev Qozoqboy

O'ZLIK YO'LI	56
--------------------	----

7.Muhammadiyev Ahadxon

INSONIY FAZILATLAR TARANNUMI.....	65
-----------------------------------	----

MA'RIFAT YOG'DUSI

8.Alisher Razzokov

ALISHER NAVOIY IJODIDA FAQRLIK MAQOMI VA FAQIR OBRAZINING BADIY TALQINI.....	73
---	----

9.Norov Toji

NAVOIY ONTOLOGIK FALSAFASIDA SAMOVOT VA ZAMON TALQINI	80
---	----

ASLIYAT UMMONI

10.Bertels Y.E

NAVOIY VA ATTOR. Rus tilidan I.K.Mirzayev tarjimai (parcha)	88
---	----

TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O'ZBEK ADABIYOTI

11.Qorayev Sherxon

ALISHER NAVOIY VA TEMURIYLAR DAVRI ADABIY ANJUMANLARI	102
---	-----

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

12.Rajabova Ma'rifat

NAVOIY IJODIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR STILIZATSIYASI.....	108
---	-----

ILM, OLAM VA OLIM

13.O'ralov Axtam

ALISHER NAVOIY – ULKAN BUNYODKOR.....116

14.O'tanova Sirdaryoxon

TARIXIY ASARLARDA OBRAZ RUHIYATI VA RANG HAQIQATLARI124

NAVOIY VA ADABIY TA'SIR MASALALARI

15.Mamadaliyeva Zuhra

ISKANDAR OBRAZI VA UNGA NAVOIYNING MUNOSABATI.....131

16.Muhitdinova Nazmiya

SADOIY VA G'OZIY DEVONLARIDA ALISHER NAVOIY AN'ANALARI (HAMD, NA'T, MUNOJOT VA MANQABAT MAVZULARIDAGI G'AZALLAR MISOLIDA)138

17.Haydarova Gulhayo

NAVOIY VA SOBIR ABDULLA.....149

18.Jamahmatov Karomiddin

HOJI MUHAMMAD SHAHDIY IJODIDA ZULLISONAYNLIK
AN'ANALARINING TA'SIRI.....155

TALQIN, TAHLIL VA TAQRIZ

19.Sultonov To'liqin

ALISHER NAVOIY ASRI VA NASRI ALMAZ ULVIY TALQINIDA.....166

NAVOIY VA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI

20.Ubaydullayev Normuhammad

ALISHER NAVOIY TARJIMAYI HOLINI O'RGANISHDA TARIXIY ASARLARNING
O'RNI172

AZIZ MUSHTARIY!

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning "Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 580 yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi PQ-4865-son Qarorida "Alisher Navoiy asarlarida teran ifoda topgan milliy va umuminsoniy g'oyalarning jahon tamaddunida tutgan o'rnini hamda o'sib kelayotgan yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish, ular qalbida yuksak axloqiy fazilatlarni tarbiyalashdagi beqiyos ahamiyatini nazarda tutib, shuningdek, ulug' shoir va mutafakkirning adabiy-ilmiy merosini mamlakatimizda va xalqaro miqyosda yanada chuqur tadqiq qilish va keng targ'ib etish..." lozimligi alohida ta'kidlangan.

Bu filologiya ilmi va navoiyshunoslik, xususan, adabiy ta'sir, qiyosiy adabiyotshunoslik, matnshunoslik va tarjima masalalari bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilar zimmasiga jahonning ilg'or texnologiyalari, nazariy g'oyalariga hamohang ilmiy tadqiqotlar yaratish vazifasini yuklaydi. Olimlarimizning ilmiy salohiyati, innovatsion g'oyalarini jahonda targ'ib qilish va qo'llab-quvvatlash maqsadida xalqaro nufuzga ega ushbu jurnal ta'sis etildi.

"Alisher Navoiy" deb nomlangan ushbu jurnalda navoiyshunoslik, Navoiy adabiy merosining umumjahon tamaddunida tutgan o'ri va adabiy ta'sir masalalari bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilarni o'z maqolalari bilan ishtirok etishga taklif qilamiz.

TAHRIRIYAT**УВАЖАЕМЫЙ ЧИТАТЕЛЬ!**

В Постановлении №ПП-4865 Президента Республики Узбекистан Шавката Миромоновича Мирзиёева "О широком праздновании 580-летия со дня рождения великого поэта и мыслителя Алишера Навои" особо отмечается "огромное значение произведений Алишера Навои, в которых нашли глубокое отражение национальные и общечеловеческие ценности, в развитии мировой культуры, их роль в повышении интеллектуального потенциала и духовно-нравственном воспитании молодого поколения, а также в целях обеспечения дальнейшего изучения и популяризации литературно-научного наследия великого поэта и мыслителя..."

Это ставит задачи перед филологами, навоиоведами, исследователями литературного влияния, сравнительного литературоведения, текстологии и вопросов перевода создания научных исследований, соответствующих передовым мировым технологиям и теоретическим идеям. В целях пропаганды и продвижения научного потенциала и инновационных идей наших ученых учреждён данный международный журнал.

Приглашаем публиковать свои статьи в нашем журнале "Алишер Навои" отечественных и зарубежных исследователей, занимающихся изучением жизни и творчества литературы Навои, его роли в мировой литературе, проблемами литературного влияния и сравнительной поэтикой.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИИ**DEAR READER!**

Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "On the celebration of the 580th anniversary of the great poet and thinker Alisher Navoi" No PP-4865 given the invaluable role of cultivating high moral qualities in their hearts, as well as the need to further study and widely promote the literary and scientific heritage of the great poet and thinker in our country and internationally "

This puts the task of researchers in the field of philology and Navoi studies, in particular, literary influence, comparative literature, textual studies and translation, in creating scientific research in harmony with the world's advanced technologies and theoretical ideas. This internationally renowned journal was established to promote and support the scientific potential and innovative ideas of our scientists around the world.

In this magazine, called "Alisher Navoi", we invite researchers who are interested in Navoi studies, the role of Navoi's literary heritage in world civilization and literary influence to participate with their articles.

EDITORIAL

НАВОИЙ ОНТОЛОГИК ФАЛСАФАСИДА САМОВОТ ВА ЗАМОН ТАЛҚИНИ**Норов Тожи Омонович**

Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси доценти

E-mail: tajonorov@gmail.com

For citation: Norov T.O. INTERPRETATION OF SPACE AND TIME IN ONTOLOGICAL PHILOSOPHY NAVOI. Alisher Navoi. 2021, vol.1, issue 2, () pp.

DOI 10.26739/2181-1490-2021-2-9**АННОТАЦИЯ**

Олам, борлиқ, унинг асосини ташкил этган коинот, ундаги сайёралар, уларнинг яралиши, яралишидаги асосий моҳият, шаклу-шамойили, таркиби, мазмуни, ҳаракатлари, ўзаро алоқалари, уларнинг инсон ҳаёти ва фаолиятига таъсири, одамнинг коинотдаги ва Ердаги мақоми, ҳаёти, фаолияти мезонлари, замон ва маконда кечаётган жараёнлар азал-азалдан инсониятни қизиқтириб келган. Фалсафа тарихида унинг энг бош муаммоларидан бири коинот (космос) ва замон (вақт) масаласидир. Ана шу муаммо йирик фалсафа мактабларида турли давр мутафаккирлари томонидан турлича таърифланиб келинган. Ана шундай йирик мутафаккирлардан бири –Алишер Навоийдир. Навоий асарларида бошқа ижтимоий-фалсафий мавзулар қатори самовот муаммоси ва вақт масалалари ўзига хос тарзда баён ва таҳлил қилинган. Унинг асосий хусусияти, илоҳий (пантеистик) асосда, Ислом дини, унинг муқаддас китоби Қуръони карим ва бошқа илоҳиёт манбаларга асосланганлиги, шу билан бирга табиат ва коинот сирларини Аллоҳнинг асосий мўъжизаси - инсоннинг ақл-заковати, тафаккури қудрати билан забт этилишида маърифатнинг ўрни илмий-фалсафий асосланганлиги ушбу мақолада таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: олам, борлиқ, коинот, космос, самовот, онтологик қараш, пантеизм, илоҳиёт, инсон, тафаккур, вақт, вақтнинг астрономик ва фалсафий таҳлили.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ В ОНТОЛОГИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ НАВОИ**Норов Тоджи Омонович**

Доктор философии (PhD)

Ташкентский Государственный Экономический Университет

Доцент кафедры «Социальные и гуманитарные науки»

e-mail: tajonorov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Вселенная, пространство составляющие их основу космос, планеты в ней, их создание, основная сущность их создания, форма, состав, смысл, движения, взаимодействия, их влияние на жизнь и деятельность человека, роль человека во вселенной и в жизни на Земле, жизнь, критерии деятельности и процессы, происходящие во времени и пространстве издавна интересовали человечество. Одна из главных проблем в истории философии - это вопрос о пространстве и времени. Эта проблема по-разному определялась в великих философских школах мыслителями разных периодов. Один из таких великих мыслителей - Алишер Навои. Работы Навои, наряду с другими социально-философскими темами, уникальным образом выражают и анализируют проблемы пространства и времени. Его главная особенность в том, что он основан на божественной (пантеистической) религии, исламе, его священной книге, Коране и других богословских источниках, а также на тайнах природы и Вселенной, главном чуде Аллаха - интеллекте человека, силе просветления и именно они и являются

ключом раскрывающий этих всех тайн.

Ключевые слова: вселенная, пространство, космос, небосвод, онтологический взгляд, пантеизм, теология, человек, мышление, время, астрономический и философский анализ времени.

INTERPRETATION OF SPACE AND TIME IN ONTOLOGICAL PHILOSOPHY NAVOI

Norov Toji Omonovich Doctor of Philosophy (PhD)

Tashkent State University of Economics

Associate Professor of "Social Sciences and Humanities"

Email: tajonorov@gmail.com

ANNOTATION

The universe, the space that make up their basis planets in it, their creation, the main essence of their creation, form, composition, meaning, movements, interactions, their influence on human life and activities, the role of man in the universe and in life on Earth, life, the criteria of activity and processes occurring in time and space have long been of interest to humanity. One of the main problems in the history of philosophy is the question of space and time. This problem was defined in different ways in the great schools of thought by thinkers of different periods. One of these great thinkers is Alisher Navoi. Navoi's works, along with other socio-philosophical themes, uniquely express and analyze the problems of the firmament and time. Its main feature is that it is based on the divine (pantheistic) religion, Islam, its holy book, the Koran and other theological sources, as well as on the secrets of nature and the Universe, the main miracle of Allah - human intelligence, the power of enlightenment, they are the key revealing all these secrets.

Key words: universe, space, firmament, ontological view, pantheism, theology, man, thinking, time, astronomical and philosophical analysis of time.

Алишер Навоий ижоди кўпқиррали ва кенг қамровли бўлиб, у қалам юритмаган мавзу деярли йўқ. Хусусан, унинг асарларида онтологик -яъни олам, борлиқ, коинот, олам ва борлиқнинг яралиш манбаи, ҳаракати, мавжудлик мазмуни ва жараёнлари, инсон, инсоннинг ижтимоий борлиқ сифатида коинотдаги ва дунёдаги мақоми каби фалсафий қарашлар таҳлил қилинган. Лекин унинг фалсафий, онтологик қарашлари етарли даражада тадқиқ этилмаган. Мутафаккир ижодидаги умумий яхлитликни таъминлаган асосий мавзу – инсонпарварликдир. Инсон, унинг табиати, шаклланиши, тарбияси ва камолоти, эрки, ҳуқуқи ва манфаатлари устувор мавзу сифатида қўйилган. Жумладан, “Ҳайрат ул-аброр”нинг “Аввалги муножот” фаслида, инсон табиатда Аллоҳ яратган жонзотларнинг энг улуғи ва мукаррами эканлиги, оламдаги барча тоғу-тошлар, ноз-неъматларни яратишдан асл мақсад, уларни инсон манфаатига хизмат қилиши учун эди, дейилади. Хусусан, асарнинг учинчи фаслида:

Ганжинг аро нақд фаровон эди,

Лек боридин ғараз инсон эди, дейди [Алишер Навоий 1991:21].

Мутафаккир, инсонни дунёдаги барча жонзодлар ичидаги энг комили, Аллоҳ таолонинг оламдаги, табиатдаги яширин сирларини ҳам ўз ақлу-заковати, тафаккури, зехни билан барча нозиклиги билан тушуниб етувчи бир маърифатли мавжудод тарзида таърифлайди ва тавсифлайди. Инсонни “Каррамано” мукаррам ва энг гўзал суратли қилиб яратилганини алоҳида таъкидлайди [Алишер Навоий 1991:21].

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Президентлик лавозимида киришиш маросимидаги маърузасида улуғ мутафаккирнинг инсонпарварлик ғоясининг ёрқин мисоли бўлган:

Одамий эрсанг, демагил одамий,

Ониким, йўқ халқ ғамидин ғами, -

деган машхур ҳикмати бош шиор, фаолиятининг бош ғояси сифатида ва давлат сиё-

сатининг асосий концепцияси сифатида келтириб ўтди [Мирзиёев 2017:151].

Навоий ижодий меросини янада чуқур тадқиқ қилиш орқали бутун халқимизга, ёшларимизга тарғиб қилиш, ёшларнинг салоҳияти воситасида, бутун жаҳон халқларига тарғиб қилиш эҳтиёжи кун-кундан ортиб бормоқда. Ана шу вазифаларни амалга ошириш борасида яқинда эълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги қарори маънавий ҳаётимизда катта воқеълик бўлиб, зиёлилар олдида улкан масъулият юклади деб ҳисоблаймиз. Зеро мутафаккир маънавий меросини доимий тарзда ўрганиш ва тарғиб қилишга ҳам инсоний, ҳам у кишининг маънавий вориси сифатида масъулмиз [Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарори 2020].

Навоий борлиқ фалсафасига хос пантеистик қарашлар шўро тизимидаги атеистик қарашлар зид бўлгани учун айнан шу мавзудаги фикрлар, қарашлар тадқиқ доирасидан ташқарида қолиб келди, афсуски бу мавзу ҳозир ҳам тадқиқотлар доирасидан четга қолиб келмоқда.

Улуғ мутафаккирнинг ҳаётий ва ижодий фаолияти ҳали ўзи тириклиги пайтидаёқ катта эътироф билан битила бошланган. Жумладан, Султон Ҳусайн Бойқаро, Шарафиддин Али Яздий, Абдурахмон Жомий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Хондамир, Мирхонд Зайниддин Восифий, Содикбек Содикий, Абдураззоқ Самарқандий, Фасих Ҳавофий, Муйиниддин Исфаҳорий, Низомиддин Шомий каби муаллифларни санаб ўтиш мумкин.

Навоий ижодий мероси бўйича қилинган илмий тадқиқот ишларининг аксарияти адабиёт, адабиёт тарихи, тил, матншунослик, манбашунослик, педагогика ва бошқа ихтисосликлар бўйича олиб борилган. Бундай тадқиқотчилардан, В.В.Бартольд, Е.Э.Бертельс, А.А.Семёнов, И.Султон, И.Мўминов, В.Зоҳидов, Н.Маллаев, В.Абдуллаев, М.Хайруллаев, Н.Комилов, М.Орипов, Ҳ.Алиқулов, И.Ҳаққулов, С.Олимов, О.Эргашев, С.Каримов, Б.Эралиев, М.Муҳиддинов, М.Т.Ойбек, А.Ҳайитметов, А.Қаюмов, И.Султонов, М.Қўшжонов, С.Ғаниева, С.Эркинов, Э.Рустамов, Т.Аҳмедов, П.Шамсиев, С.Айний, Ў.Сулаймон, Ш.Шомухамедов, А.Абдукодиров, А.Рустамов ва бошқа йирик навоийшунос олимларнинг хизматини алоҳида эътироф этиш лозим.

Лекин, адабиётлар таҳлили хусусида шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Навоийнинг онтологик қарашлари фалсафа фани, хусусан, онтология соҳаси бўйича тадқиқотлардан четда қолиб келганлиги сабабли, Навоий асарлари бевосита тадқиқот ва таҳлил манбаси сифатида олинган.

Шарқ ренессанси мисолида борлиқ, унинг яралиши, мавжудлиги, ўзгаришлар, жараёнларнинг маърифий ёндошув тарзида М.Ориповнинг мақоласида билдирилган[Орипов.М. 1971:49-58].

Тасаввуфшунос олим И.Ҳаққулов Навоийнинг тасаввуф таълимотларида тутган ўрни хусусида кўплаб асарларида, жумладан, докторлик диссертациясида мутафаккирнинг борлиққа доир қарашларига тўхталиб ўтган[Ҳаққулов И 1993: 11-18].

Навоий фалсафий меросида ҳам бошқа Шарқ адабиёти ва фалсафасида бўлганидек, фалакиёт илми натижаси ўларок, оламнинг таркиби ҳисобланган сайёралар, умуман коинот ҳақида гап боради ва улар ҳам илоҳий тарзда, яъни пантеистик таърифланиши билан бирга уларнинг сир-асрори маърифат, яъни илм-фан орқали ечилиши, унинг ҳал қилувчиси эса ерда Аллоҳнинг халифаси яъни – вориси бўлган инсон ақл-идроки билан очилади, деб таърифланади.

Алишер Навоий асарларининг ҳаммасида кириш қисми, мусулмон Шарқи анъаналарига содиқлик тариқасида Аллоҳга ҳамд, пайғамбарга наът, азиз-авлиёларга дуои-хайрлардан бошланган бўлиб, айнан шу қисмида оламини ва бутун борлиқни яратган Аллоҳ, оламдаги ҳамма ашёлар ва вақт Унинг иродаси, ҳукмига боғлиқлиги хусусидаги пантеистик фалсафа баён қилинган.

Алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, Навоий онтологик қарашлари яъни борлиқ, олам, унинг яралиши ва мавжудлиги жараёнлари билан боғлиқ асос теологик хусусиятга эга бўлиб, Ғарбий Европа тиллари ва фалсафасига асос бўлган юнонча заминга эга бўлган – пантеистик хусусиятга эга. Аниқроқ айтганда, Навоий онтологик қарашларининг бош назарий-методологик асоси Ислом динининг муқаддас китоби –Қуръони карим ва бошқа муқаддас, илоҳиёт манбаларидир.

Хусусан, Навоий асарларида унинг давригача астрономия илмида маълум бўлган сайёра-

лардан, - Аторуд – Меркурий, - адиблар, умуман ижод хомийси;

Зухра – Венера - Чўлпон юлдузи, - осмон созандаси;

Миррих – Марс сайёраси – омадсизлик юлдузи, унинг тимсоли Шох Баҳромга қиёсланади;
Муштарий – Юпитер – “Саъди акбар” ёки “Фалак қозиси” деб таърифланган;

Зухал – Сатурн сайёраси тарзида турли таъриф ва тамсиллар келтирилган [Алишер Навоий 1993: 24-34].

Навоийнинг “Ҳайрат ул-аброр” асарида айнан оламнинг яралиши ва мавжудлиги, унда кечаётган жараёнлар, макон ва замон масалалари, оламда одамнинг мақоми масалалари одамзоднинг ақли билан англаб бўлмас, ҳайратланарли эканлиги ифодаланган. Асарнинг номи ҳам айнан шунга ишора [Алишер Навоий 1991: 18].

“Ҳайрат ул-аброр”нинг иккинчи бобида, Худо оламдаги ҳамма нарсани – осмон, қуёш, ҳар бир заррани, бутун ўсимлик ва ҳайвонот оламини ўз юксак ақли, мўъжизали қалами(сунъи қалам) ва меҳри билан яратгани, уни ҳаракатга келтиргани, уларни бошқариб тургани тасвирланган. Бобда хусусан шундай дейилган[Алишер Навоий 1991:18].

Оламини яратган улуғ Раббига ҳамдлар бўлсин. Унинг улуғ зотига ва шаънига зарралардан тортиб бутун оламдаги барча нарса ҳамд айтади. У оламнинг ягона манбаи эканлиги қуёшдек равшан. Оламдаги мавжудодни юксак даражада мукамал қилиб яратган. Буларнинг барчасини англаш учун, руҳ қуёшини равшан қилиб қўйди. Бу ерда Навоий, “руҳ қуёшини равшан қилди” деганида эса, фалсафанинг яна бир мавзуси ва муаммоси номоддий борлиқ - инсон тафаккури, руҳият олами хусусида гап боради.

Мовий осмонни баланд қилиб кўтариб қўйди. Унда меҳр билан сайёралар(юлдузлар) гулдастаси билан гулшан яратди.

Коинот кенгликларида юлдузлар гул каби очилиб, кўкда бу гулдастага ўхшаб сочилиб туради. Коинотдаги ҳар туркум юлдузлар ўз минтақаларига эга. Масалан, Қуёш минтақасидаги юлдузлар худди нарда тахтасидаги каби икки даврага бўлинган. Уларнинг ҳар бир бўлагида 6 талик бурж бор. Бу сайёралар орасида номувофиклик бўлмаслиги учун, уларга Ой ва Қуёшни Каъбага ўхшаб марказ қилиб қўйган. Осмон чархини шу 2 тахтасида 2 та 6 талик бурж яратилган (12 бурж). Унда туну-кунни мукамал қилиб, тунни юлдузлар билан садафдек қилиб безатди. Куну-тунни оқу-қора қилиб жорий қилди. Тонгларни ҳарир(кофурий) безак қилди. Шундай адоғи йўқ коинотни, ундаги мўъжизалар, неъматларни англаш учун инсон миясида ақл чироғини ёкди. Яъни тафаккур чироғини ёкди. Ақл чироғининг шуъласидан кўнгил маскани нур олади. Лекин бу нурни ишқ ели ўчириб қўяди. Ишқ ели тезлашса, ақл хужраси чил-чил бўлиб кетади. Бу ел бутун ақл-идрок, сабр қаноатни олади.

Коинотдаги юлдузларни бир доира тарзида бир силсила (шода) қилиб тузди. Уларни бири бири билан шу силсилада узвий боғлиқ ҳолда жойлаштирди [Алишер Навоий 1991: 15-17].

Фалакда хокни(тупрокни) сокин қилиб, Ерни яратди. Ер ҳам шу силсилада фалак даврида(орбита) айланиб кезадиган қилиб қўйилди. Ана шу фалак муҳити (минтақаси, координатаси) собит бўлиб, унинг марказида Ер туради, дейди. Бу хулоса ҳозирги астрономик тил билан айтганда *геоцентрик* назариядир. Яъни, оламини марказида Ер туради деган астрономик назария.

Боб якунида эса, Оллоҳ меҳри инояти билан шунча мавжудодларни халқ қилди, яъни яратди, лекин, унинг қаҳридан ҳаммаси нобуд бўлиши ҳеч гап эмас дейди (буду-нобуд - мавжуд-номавжуд).

Асарнинг 3 бобида (аввалги муножотда) эса, Навоий Ҳақнинг аввалияти, ақл билан англаб етиб бўлмаслиги, Унинг аввали ва охири одамлар қанча уринишмасин, ҳамд айтишмасин барибир била олмасликлари айтилади. Оламдаги барча мавжудодларни Адам – яъни йўқлик шабистонидан вужуд, яъни борлиқ гулистонига келтиргани, коинот бозоридаги дурлар(юлдузлар) зоҳир дарёсига келтиргани маърифати деб номланади [Алишер Навоий 1991: 20].

Бу бобда, маърифат деб урғу берилишида бизни назаримизда, гарчи бу ҳолни ақл билан англаб етиш мумкин бўлмаса ҳам, олдинги бобда айтилганидек, ақл чироғи, илм-маърифат нури билан уларни ўрганиш зарур эканлиги уқтирилган.

Эй (Оллоҳ) Сенинг бидоятинг (ибтидоинг) абаддек азал. Бу ерда илоҳий-бадий-фалсафий талқинда агар, абадни охири йўқ экан, Унинг азали ҳам, ибтидоси ҳам йўқ, яъни англаб бўлмайди дейилади. Сени аввалинг, бидоятинг нима бўлганини ҳеч ким билмагани каби интиҳонда нима келади, бу ҳам ҳеч кимга аён эмас. Бу фақат Ўзингга аён. Уни ақл-

идрок қилиш мумкин эмас, бошқача айтганда одам тушуниб етолмайди [Алишер Навоий 1991: 19].

Бошқа кўп ўринларда Навоий бундай ҳолатни “асрори-ғайб” яъни Оллоҳ оламни аксар нарсаларини инсонлардан махфий қилиб яратган, яширин сир тарзида ҳам айтиб ўтилган.

Ўзинг ҳамма жойда ҳозирсану-нозирсан. Сен Ўзинг фақат боқийсан, агар Сен бўлмаганингда ҳеч нарса бўлмас эди. Боқийлик фақат сенгагина хос. Бошқа ҳамма нарсалар ўткинчи-фонийдирлар. Ўзинг бирликсану ададинг йўқ, яъни Сенинг зоҳиринг жилваланган (тажаллийёт) борлик бепоён, улар сен туфайли бир бутундир. Сен ўзинг яккасан (Ваҳдоният, Воҳид) сендан бошқа илоҳ йўқ. Сендан бошқа кудрат манбаи йўқ. Сен Аҳадсан – яккасан (Ваҳдат-Аҳад) [Алишер Навоий 1991: 20].

Сенинг ҳуснинг тажаллийсига (жилваси) ҳад, чегара йўқ эди. Уни намоён қилиш учун, худди шундай улкан ойина керак эди. Сен уни сунъи кудратинг билан шундай ойина (мирьот) яратдинг. Оламда аксни кўриш учун нурни яратдинг, унда Сени жамолинг зоҳир бўлди.

Бунга тўққиз лавҳ кўк (осмон) лавҳа таратувчи ойина бўлди.

Очти бу гулшанники рангин эрур,

Ҳар гул анга ойинаи чин эрур [Алишер Навоий 1991: 20].

Кўкни мовий саҳифа қилиб яратиб, уни ҳам улкан кўзгу қилиб яратдинг, ундан Сени жамолинг тажаллийси кўринади. Яъни оламдаги ҳамма нарса Сени тажаллийинг, аксинг(аксиниёк). Ерни барча конларга тўлдириб яратдинг, тоғларни уни мустаҳкам тутиб турувчи ва мувозанатини сақлаб турувчи камар(баъзи жойларда лангар) қилиб яратдинг. Сен шунча ғаройиб нарсаларни мисол қилиб яратдинг, барчасига ўз ҳуснинг жилваланувчи мирьот қилиб қўйдинг.

Шунингдек, Ердаги иқлимлар ва йил фасллари замон ва макон тарзида, “етти ато” ва “тўрт ато” тарзда поэтик ифодалади. Бу ерда “етти ато” етти иқлим, “тўрт ато” эса тўрт фаслдир [Алишер Навоий 1993: 24-34].

Тўртинчи бобда: олам бир бутун, уни Аллоҳ бирлаштириб Ваҳдонлик – яъни ягоналик ва улўғлик манбаси, бутун мавжудоднинг моҳияти, жавҳари эканлиги баён қилинади:

Эй бори мавжудға сендин вужуд,

Балки, вужуд аҳлиға фаёзи жуд [Алишер Навоий 1991:21].

Бу бобда Навоий, агар самода бирор номутаносиблик туфайли Сени қаҳрингни келтирса, Сен уларни вайрон қилиб, остин-устун қилиб юборасан, дейди(киёмат аломати сифатида). Лекин шу жойда бадий тимсолий услубда, оламнинг бузилиши кўнгилнинг бузилишидан бошланишига ишора қилинади.

Зеро, самода шундай остин устун бўлиб, Зухал худди кўнгиздек учиб кетса, Муштарий ҳалок бўлиб, унинг тахта-ю минбари ўзига тобут бўлганда, Баҳром(Миррих-Марс-омадсизлик юлдузи)ни қатлига тиғ тортилса, Зухра – ўз ноғора-ю чанги билан самода бир чанг-тўзонга айланганида, денгизда ўт-олов сузиб юрса, тоғлар осмонда учиб(раксга тушиб) кетганда, одам нима бўлибти. Яъни одам самовий балолар келганда, ҳатто табиат офатлари (Ердаги) олдида бир хасчалик ҳам бўлмаган заиф ва нотавадир, дейилмоқда.

Навоий динни мутаассиблаштиришга қарши чиққан ҳолда, у илмни, таълимни, тараққиётни илмий билиш, кузатиш, тажриба каби кенг амалий жараёнларга асосланиши тарафдори эди. Зеро, унинг Куръони Каримда Аллоҳ одамни яратиб, Ўзимга Ерда халифамни яратдим, У (одам) ақл-заковати билан Ер ва коинот сирларини очди, дейди. Тажриба, кузатиш, мантикий таҳлил каби назарий ва амалий фаолиятни фалсафий асослайди [Алишер Навоий 1991:21].

Бироқ, диний таълимотлар, хусусан тасавуф таълимотининг айрим сулуқларида оламни Роббиси бўлган Аллоҳ ҳақида билимларда “чуқурлашиш” ширк эканлиги айтилади. Чунки, ислом бу эътиқод, у фалсафа ёки илмий таҳлил манбаи эмас, каби талқин қилинган. Ваҳоланки турли сулуқлар ўртасида ихтилофлар туфайли бўлинишлар ва ҳатто қатъий қарама-қаршилиқлар ҳоллари ҳам бўлган.

“Фарҳод ва Ширин” достони бошланишида, оламнинг яратувчиси – “Қойими Мутлақ”, - яъни Аллоҳ ҳар бир ишнинг моҳияти-манбаи деб таъкидлайди [Алишер Навоий (8 т) 1991: 544].

Навоийнинг форсий тилда ёзилган “Рух ул-қудс” яъни, “Муқаддас рух” асарида борлиқнинг моҳияти Худо эканлиги билан боғлиқ фалсафий қараш баён қилинган[Алишер Навоий 2003: 209]

Навоий “Фусули арбаа”, яъни “Тўрт фасл” асарида йилнинг тўрт фаслини ўзига хос кечи-
шини, гарчи юксак бадий тарзда баён қилса-да, табиат қонунларининг фалсафий талқинига
асосланганлигини айтиш лозим [Навоий Алишер 2003: 322-35].

“Садди Искандарий”да Навоий Ернинг тортишиш қонуни ва марказга қараб интилиш
билан боғлиқ табиий қонуниятга мисол сифатида Искандарнинг донишманд Сукрот билан
сухбати бобида келтиради. Бобнинг номи “Искандарнинг саволи Сукротдин ул бобдаким,
курраи арзни тамом сув ихота қилмоғининг ҳикмати не бўлғай ва анинг жавоби” деб атал-
ган.

Унда шундай жавоб берилади: “аввало Сукрот, бу илоҳий қонуният эканлигини айтиб,
бу саволга барча олимлар турлича жавоб беришган. Лекин, бунинг асосий сабаби шуки,
Ер юзи нотекис тузилган. Агар у теп-текис бўлганида эди бутун Замин бутунлай сувга ғарқ
бўларди, Ер нотекис бўлиб, унда жойлашган тоғу қирларда ёғинлар (сув) тушиб улар қуйига,
ерни қаърига интилади, яъни пастликка оқиб тушиб кетади. Шу туфайли ернинг умумий
майдонидан (материклардан) ҳосил бўлган дарё ва кўллар оқибат денгизларга қуйилади ва
уммонлар(денгизлар) пайдо бўлиб, ерни ихота қилади” [Алишер Навоий 1993: 365-369].

Кейинчалик, олимлар бу қарашларни, бутун олам тортишиш қонуни, бутун олам гра-
витацияси, Ернинг тортиш кучи қонунлари ёки жисмларнинг, хусусан, суюқликларни Ер
марказига интилиши қонуниятлари тарзда илмий асослашди. Механика, статика, гидрав-
лика, оптик ҳодисалар каби физик, асрофизик ҳодиса ва жараёнлар ҳақида ҳам фикрлар
юритилган. Лекин, Навоий бу масалалар тавсифи ва изоҳида давр ва мафкуравий муҳит
талаби ва одоби юзасидан (қобигида дейиш мумкин) Аллоҳнинг амри, инояти билан содир
бўлиши тарзида ёритган. Бу ҳодисалар таҳлили ва тадқиқида эса инсоннинг Яратган берган
ақл-идрок, қувваи ҳофиза қуввати восита бўлиши таъкидланади. Шу жумладан: “Фарҳод ва
Ширин”да:

Ки, ҳар ишники қилди одамизод,

Тафаккур бирла билди одамизод

ҳикматини келтиради [Алишер Навоий (8 т) 1991: 344].

Лекин, классик фалсафада Шарқда ҳам Ғарбда ҳам олами куброни ҳам олами суғрони
ҳам асл сунъи кашшофи бу, - Аллоҳ деб уқтирилади. Классик фалсафанинг бошқа намоён-
далари каби шу онтологик асос собит моҳият сифатида қўйилган.

Олам сирларини ўрганишда, айрим бошқа файласуфлардан фарқли равишда, Наво-
ий илмий-маърифий ёндошувнинг зарурлигини кўп ўринларда таъкидлайди. Шу асосда,
унинг деярли ҳамма асарларида – тафаккур, дирият, зако(заковат), жадал(бахс-мунозара,
ёки диалектик усул), идрок, кўнгил каби инсоний сифат ва фазилатларга алоҳида эътибор
қаратилган. Бу ҳолда Навоий инсонни Аллоҳнинг Қуръонда келганидек, ердаги халифаси
тарзида ифодалайди. Ёки одамни Каррамно, яъни кароматли қилиб, гўзал шакл-шамойи ва
ақл-заковат билан яратдим оятига ишора қилинади [Алишер Навоий 1991:24].

Навоий маънавий меросида, макон, замон, коинот, сабаб, оқибат, шакл, мазмун каби фал-
сафий категория ва тушунчалар билан боғлиқ яна шундай истилоҳларни кўплаб учратиш
мумкин:

Бегарон – бепоеълик, ҳаду-поёни йўқ. Бу вақтга ва макон ва фазо кенглиги бепоеълиги
маъносида;

Бегоҳ – вақтсиз, бевақт, шунингдек макон жой маъносида ҳам қўлланилган;

Замон –замин,

Замон – давр, фалак, тақдир тарзида изоҳланган.

Коинот – олам, дунё, жаҳон тарзида изоҳланган

Қуёшким коинот андин олур нур,

Қилур ҳар кун қаро тупроққа мастур

[Алишер Навоий (8 т) 1991: 73]

Тўрт унсур, етти кўк олти жиҳот –

Нодиру олий асоси коинот [Алишер Навоий 1997: 13-15]

Ва коинот бозорининг ғавғоси ва унсуриёт чорсусининг алоласи бу такаллум ва таран-
нум биладур [Алишер Навоий 1998: 302].

Фалсафа тарихи олам, коинот, вақт, борлик, макон уларнинг ибтидоси, мавжудлигининг
манбаи, уларни ҳаракатга келтирувчи моҳият уларнинг мавжудлиги даври, мақомлари, дара-
жалари ва интиҳоси таҳлилидан иборат. Шу пайтгача аксар ҳолларда, фалсафадаги борлик

ва ижтимоий муаммолар таҳлили фақат юнон олимлари, Ғарб мутафаккирлари асарлари мисолида ёритиб келинган эди. Бу ҳол Шарқ олимларининг гўёки бу мавзуда ҳеч қандай фикрлар, қарашлар, назариялари бўлмагани тасаввур қилинарди.

Шарқ олимлари, хусусан, Марказий Осиё минтақасида кучли фалсафа мактабларида бу мавзу ва уларнинг атрофидаги муаммолар кенг, мукамал тарзда ўрганилган. Ана шундай йирик мутафаккирлардан бири, бетакрор тафаккур соҳиб – Алишер Навоийдир. Афсуски шу пайтгача улуғ мутафаккирни шунчаки шоир, сўз санъати даҳоси, унинг асарлари кўпроқ, фақат бадиий маҳорат билан ёзилган, улар шунчаки ижтимоий-маиший масалалар, дидактик хусусиятдаги асарлар деб қараб келинди. Навоийнинг борлиқ фалсафаси, шунчаки, илоҳий (пантеистик) фалсафа сифатида нописандлик билан қараб келинди. Чунки, шўро даври мафкурасида илоҳиёт асосдаги фалсафа хавfli ва ўтмиш сарқити сифатида қаралди ва афсуски, унинг ёмон асорати ҳозирги давргача ҳам сақланиб келмоқда. Ҳозиргача Навоий каби мутафаккирларнинг фалсафий қарашларини ўрганиш ва тарғиб қилиш гарчи олиб борилаётган бўлсада, кўп ҳолларда юзаки, хадиқсираш, бир томонлама ва эмоционал тарзда кечаётганлигини айтиш мумкин. Бу мерос, бундай муҳим мавзу ҳазрат Навоий ўзлари таъкидлаганларидек, холис, маърифат асосида, илм тарозусида ўлчанган ҳолда олиб борилиши керак, деб ўйлаймиз.

Алишер Навоий илмий-фалсафий меросида коинот, самовот (космос) масаласи илоҳий таълимот сифатида таҳлил қилинган бўлиб, унинг сир-асрорини очишда ҳам Оллоҳнинг яна бир мўъжизаси инсон ва унинг ақл-заковати орқали очилиши хусусидаги маърифат фалсафаси ётади.

Дарҳақиқат, Навоий меросида олам, борлиқнинг мушоҳадаси илоҳиёт асосида талқин ва таҳлил қилинган. Лекин, бу таҳлил ўта мутаассибликка оғиб кетмасдан маърифат асосида кечади, фалсафанинг яна муҳим масаласи бўлган юксак башарий ахлоққа асослангандир.

Навоий ўзигача бўлган фалакиёт илмлари, табиий ва аниқ фанлар соҳаси илмлари асосида коинотдаги, ердаги мўъжизали масалаларни жуда чуқур таҳлил қилган. Масалан, оламни яралиши адам, яъни йўқликдан Аллоҳнинг иродаси ва амри билан яралгани Қуръони карим оятлари ва бошқа илоҳий манбаалар асосида баён қилинган.

Шуни айтиб ўтиш керакки, Навоий ўз қарашларида Ер коинот маркази эмас, айнан, галактика, яъни куёш тизими сайёралари маркази сифатида геоцентриқ назарияни илгари сурган. Бунинг замини гуманистик фалсафа бўлиб, унда коинот меҳбари бўлган инсонни, Аллоҳ алоҳида саҳийлик билан шакл-шамойил ва ақл-заковат билан яратиши, умуман Аллоҳ коинотдаги жами хазиналар, гўзалликларни яратишидан олий мақсад инсонни яратиш эди деган, теран гуманистик фалсафа сингдирилган.

Вақт(замон) масаласида эса мутафаккир, азал, адам билан абадиёт орасидаги даврни назарда тутди, унинг қарашларида, моддий борлиқ билан бир вақтда инсон кўнгли, руҳияти, малакут олами, ломакон каби мавзуларда вақтнинг ҳам, нурнинг ҳам ихтиёри Аллоҳда деб ҳулоса қилинган. Ваҳоланки, айнан шу мавзулар фалсафанинг минг йиллардан бери баҳс-мунозаралар, ихтилофларга сабаб бўлиб келаётган жавобсиз саволларидандир.

Бизнинг назаримизда Навоий онтологик қарашлари гарчи теологик асосга эга бўлса-да, унинг қуйидаги эътиборга лойиқ жиҳатларини қайд этиш муҳим деб ҳисоблаймиз:

- Навоий онтологик муаммоларда ҳам гуманитар (экзистенциал) фалсафа масаласида ҳам, динни ўта мутассиблаштиришга қарши бўлганлигини айтиб ўтиш лозим;
- Навоий Ислом дини ва унинг гуманистик ғоялари фақат яхши ўзанда бўлиши ва фақат инсониятга хизмат қилишини уқтиради;
- Навоий онтология масалаларини ҳам, ижтимоий масалаларни ҳам маърифий ёндошув – яъни, илм-маърифат воситасида ўрганиш ва қўллаш тарафдори эканлиги, унинг “ҳар бир иш аввал илм тарозусида ўлчанмоғи лозим” ҳикмати бунинг ёрқин мисолидир;
- Навоий Ислом фалсафасининг “Ваҳдоният”, “Ваҳдат ул-вужуд”, “Ваҳдат ул-мавжуд”, умуман, дин ва фалсафанинг мақоми, тасаввуфдаги айрим ўта мутаассиблашган қарашларни мўътадил ҳал қилиниши тарафдори эканлиги;
- Навоийда, илм, маърифат, таълим, тарбия, касб-маҳорат, санъат, ҳунар эгаллаш, ишқ-муҳаббат ва бошқа инсоний фазилатлар ўта мураккаблаштирилмай оддий инсоний мақомга туширилган, лекин, улуғланади;
- Онтология муаммолари хусусида гап борар экан – Навоий Ҳинд, Хитой, Миср, Араб мамлакатлари, Юнон фалсафаси ва фани эришган натижаларига жуда ҳурмат билан қарайди.

Унинг ҳар бир асари хусусан, “Тарихи мулуки ажам”, “Тарихи анбиё ва ҳукамо” “Садди Искандарий” каби асарлари шундай эътироф билан қаламга олинган.

Мавзу таҳлили фалсафа фани ихтисослигида илгари кам таҳлил қилинганлиги сабабли айрим камчилликлар бўлиши мумкин, шунинг учун, тажрибали устозлардан маслаҳат, қўмак ва фаол илмий-ижодий мулоқот бўлишидан умидвормиз.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн биринчи том. Хамса: Садди Искандарий. – Т.: Фан, 1993. – Б. 24-34.
2. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн иккинчи том. Лисон ут-тайр. – Т.: Фан, 1997. – Б. 13-15.
3. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн тўртинчи том. Махбуб ул-қулуб. – Т.: Фан, 1998. – 302 б.
4. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Саккизинчи том. Хамса: Фарҳод ва Ширин. – Т.: Фан, 1991. – 544 б.
5. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Еттинчи том. Хамса: Ҳайрат ул-аброр. – Т.: Фан, 1991. – 392 б.
6. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Йигирманчи том. Рух ул-қудс. – Т.: Фан, 2003. – 209 б.
7. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Йигирманчи том. Фусули арбаа. – Т.: Фан, 2003. – Б. 322-365.
8. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017. – 151 б.
9. Орипов М. Алишер Навоий ижодида ренессанс ғояларига доир // Адабий мерос. – Т.: Фан, 1971. – Б. 49-58.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида” 2020 йил 19 октябрдаги ПҚ-4865-сон Қарори // <https://yuz.uz/news/buyuk-shoir-va-mutafakkir-alisher-navoiy-tavalludining-580-yilligini-keng-nishonlash-togrisida>
11. Ҳаққулов И. Ўзбек тасаввуф шеърятининг шаклланиши ва тараққиёти. Филол. фан. док. дисс... авторев. – Т., 1993. – 48 б.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

Alisher Navoiy xalqaro jurnali Amerika qo'shma shtatlarining Crossref.org tizimiga kiritiladi hamda har bir maqolaga doi raqami beriladi. Jurnalda quyidagi ruknlar bo'yicha maqolalar chop etiladi:

- **NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI**
- **NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI**
- **TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O'ZBEK ADABIYOTI**
- **BAHOSIZ BITIKLAR** (Navoiy asarlarining qo'lyozmalari, Navoiy merosi va matnshunoslik masalalari uchun).
- **ASLIYAT UMMONI** (asosan, ingliz, fransuz, nemis, rus, xitoy, yapon, koreys, hind tillariga).
- **NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI** (Navoiy nasri va nazmiga doir tadqiqotlar uchun).
- **ILM, OLAM VA OLIM** (Navoiy ilmiy merosi va turli ilmlarga doir qarashlari uchun).
- **HAQIQAT SARI SAFAR** (Navoiyning falsafiy qarashlari).
- **MA'RIFAT YOG'DUSI** (Navoiy va islom ma'rifati, Navoiyning diniy-ma'rifiy qarashlari, Navoiy va tasavvuf).
- **NAVOIY POETIKASI** (Fasohat, balog'at, badiiyat, aruz va qofiya bilan bog'liq masalalar).
- **TURKIY MUMTOZ ADABIYOT TADQIQI VA UNING BOSHQA ADABIYOTLAR BILAN QIYOSI**
- **NAVOIY VA ADABIY TA'SIR MASALALARI**
- **NAVOIY VA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI**

MAQOLALARGA QO'YILADIGAN TALABLAR:

- maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar **o'zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz** tillarida qabul qilinadi;
- Maqolaning tarkibiy tuzilishi:
 1. Maqola sarlavhasi.
 2. Muallifning F.I.SH., lavozimi, ilmiy unvoni, ish (o'qish) joylari, viloyat, respublika va electron pochta adresi to'liq keltiriladi.
 3. Annotatsiya (maqolaning qisqacha mazmun va maqsadi, 100-150 ta so'zdan iborat bo'lishi lozim) **o'zbek, rus, ingliz** tillarida beriladi.
 4. Tayanch so'z va iboralar **o'zbek, rus, ingliz** tillarida (7-10 so'zdan iborat bo'lishi kerak).
 5. Kirish (Introduction)
 6. Asosiy qism (Main part)
 7. Natijalar va muhokama (Results and Discussions)
 8. Xulosalar (Conclusions)
 9. Adabiyotlar (References) – alifbo tartibida keltiriladi (15-20 ta adabiyot).
- maqola Times News Roman shriftida, 14 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snoshalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo'minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 3 sm, o'ng: 1,5 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolada keltirilgan ma'lumot va dalillarning ilmiy asoslanganligi, ishonchli va ko'chirmachilik holatlari uchun muallif(lar) mas'uldir.
- Maqolalar ekspertiza qilinadi. Ekspertlar tomonidan **tavsiya etilgan maqolalargina jurnalda chop etiladi**;
- tavsiya etilmagan maqolalar chop etilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.
- Maqola so'ngida mualliflar(lar) telefon raqamini kirirtishlari shart.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Toshkent shahri Amir Temur ko'chasi Matbuot;
Samarqand shahri Universitet xiyoboni 15, SamDU filologiya fakulteti
Tel.: +99891 527 68 22 Telegram raqami: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОЙ”

Международный журнал “Алишер Навой” будет включен в систему Crossref.org Соединенных Штатов Америки и каждой статье будет присвоен DOI. Статьи для публикации в журнале принимаются по следующей тематике:

- **НАВОЙ И ВСЕМИРНАЯ ЛИТЕРАТУРА**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ**
- **ТЮРКСКАЯ И УЗБЕКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА ЭПОХИ ТЕМУРИДОВ**
- **БЕСЦЕННЫЕ РУКОПИСИ** (рукописи произведения Навои, проблемы наследия Навои и текстологии)
- **ОКЕАН МЫСЛЕЙ** (переводы произведений Навои на английский, французский, немецкий, русский, китайский, японский, корейский, индийский языки)
- **ИЗЫСКАННОСТЬ ПРОЗЫ И ПОЭЗИИ НАВОЙ** (для исследований в области прозы и поэзии Навои)
- **НАУКА, МИР И УЧЕНЫЙ** (научное наследие Навои и его научные взгляды)
- **ПУТЬ К ИСТИНЕ** (философские взгляды Навои)
- **ДУХОВНОЕ ОЗАРЕНИЕ** (Навои и ислам, нравственно-духовные воззрения Навои, Навои и суфизм)
- **ПОЭТИКА НАВОЙ** (вопросы поэтики, системы аруз, ритмики и рифмы)
- **ИССЛЕДОВАНИЕ ТЮРКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕГО СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ВЛИЯНИЯ**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- Статьи принимаются на **узбекском, турецком, русском, английском и французском языках**;
- Структура статьи:
 1. Название статьи.
 2. И.Ф.О. автора, должность, научная степень, место работы (учёбы), область, республика, электронная почта.
 3. Аннотация (краткое содержание и цель статьи, статьи в объеме 100-150 слов) на **узбекском, русском и английском языках**.
 4. Ключевые слова и выражения на **узбекском, русском и английском языках** (7-10 слов).
 5. Вступление (Introduction)
 6. Основная часть (Main part)
 7. Результаты и обсуждение (Results and Discussions)
 8. Заключение (Conclusions)
 9. Литература (References) в алфавитном порядке (15-20 наименований).
- Шрифт текста – Times New Roman; размер — 14 пунктов; межстрочный интервал — 1,5;
- Сноски приводятся в квадратных скобках с указанием *фамилии автора – года издания – страницы* [Мўминов 2020: 25];
- Параметры страницы: слева 3 см, справа 1,5 см, сверху и снизу по 2 см;
- Ответственность за научную обоснованность, достоверность приведенных в статье данных и оригинальность несут авторы статьи.
- Статьи проходят обязательную экспертизу. В журнале публикуются **статьи, рекомендованные экспертами к публикации**;
- Нерекомендованные публикации статьи не публикуются и не возвращаются авторам.
- В одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.
- В конце статьи необходимо указать контактный номер автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:

Ташкент, проспект Амира Темура, улица Матбуотчилар;
Самарканд, Университетский бульвар, 15, факультет филологии СамГУ
Тел.: +99891 527 68 22 Телеграм номер: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ALISHER NAVOI INTERNATIONAL JOURNAL INFORMATION LETTER

Alisher Navoi International Journal is entered into the United States Crossref.org system and each article is assigned a circle number. The magazine publishes articles on the following sections:

- **NAVOI AND WORLD LITERATURE**
- **NAVOI AND LINGUISTIC ISSUES.**
- **TURKISH AND UZBEK LITERATURE OF THE TEMURIDS PERIOD**
- **INVALUABLE ESSAYS** (for manuscripts of Navoi's works, Navoi's heritage and textual issues).
- **ORIGINAL WORK** (mainly in English, French, German, Russian, Chinese, Japanese, Korean, Hindi).
- **BEAUTY OF NAVOI PROSE AND POETRY** (for research on Navoi prose and poetry).
- **SCIENCE, THE WORLD AND SCIENTIST** (for Navoi's scientific heritage and views on various sciences).
- **JOURNEY TO THE TRUTH** (Navoi's philosophical views).
- **THE LIGHT OF ENLIGHTENMENT** (Navoi and Islamic enlightenment, Navoi's religious-enlightenment views, Navoi and mysticism).
- **NAVOI POETICS** (Issues related to eloquence, maturity, art, rhyme and rhyme).
- **RESEARCH OF TURKISH CLASSICAL LITERATURE AND ITS COMPARISON WITH OTHER LITERATURE**
- **NAVOI AND LITERARY INFLUENCE ISSUES.**
- **NAVOI AND EDUCATIONAL ISSUES.**

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

- the article is presented in 10-15 pages;
- Articles are accepted in **Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;**
- Structure of the article:
 1. Article title.
 2. Full name of the author, position, academic title, place of work (study), region, republic and e-mail address.
 3. Annotation (brief content and purpose of the article, should be 100-150 words) is given in **Uzbek, Russian, English.**
 4. Key words and phrases in **Uzbek, Russian, English** (should be 7-10 words).
 5. Introduction
 6. Main part
 7. Results and Discussions
 8. Conclusions
 9. References - listed in alphabetical order (15-20 references).
- The article is prepared in Times News Roman font, 14 sizes, 1 space;
- references are given in parentheses in the form of the author's name - date of publication - page [Muminov 2020: 25];
- sides of the article left: 3 cm, right: 1.5 cm, top and bottom: 2 cm;
- The author (s) are responsible for the scientific validity, reliability and copying of the information and evidence presented in the article.
- Articles will be examined. Only articles recommended by experts will be published in the journal;
- Un recommended articles will not be published and will not be returned to the authors.
- Only 1 article by the author is published in 1 issue of the magazine.
- The author (s) must enter a phone number at the end of the article.

ADDRESS:

Tashkent city, Amir Temur street Press; Samarkand University Boulevard 15,
SamSU Faculty of Philology Phone: +99891 527 68 22
Telegram number: +99891 527 68 22 E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ALISHER NAVOIY. MOSKVA. SERPUXOV MAYDONI
Haykal Ravshan Mirtojiyev, Aleksandr Kuzmin va Igor Voskresenskiy muallifligida yaratilgan.

АЛИШЕР НАВОИ. МОСКВА. СЕРПУХОВСКАЯ ПЛОЩАДЬ
Статуя создана Равшаном Миртожиевым, Александром Кузьминым и Игорем Воскресенским.

ALISHER NAVOI. MOSCOW. SERPUKHOV SQUARE
The statue was created by Ravshan Mirtojiyev, Alexander Kuzmin and Igor Voskresensky.